

ЄВРОПА ЯК КОСМОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ

*Юлія Подаснко,
аспірантка кафедри політичних наук
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили*

У статті досліджується космополітична сутність сучасного європейського простору, тенденції та перспективи подальшого розвитку даної спільноти. Аналіз здійснюється з урахуванням напрацювань сучасних західних політологів та соціологів. Автор пропонує ідею про те, що нинішній Європейський Союз може бути визначений як космополітичний проект.

Ключові слова: *Європа, космополітичний проект, наднаціоналізм, глобалізація, Європейський Союз, демократія, ідентичність, космополітична Європа.*

This article deals with cosmopolitan peculiarities of the European political space, tendencies and future prospects in the development of the European Union. The author analyses different conceptions of Western researchers and proposes the idea of defining European Union as a cosmopolitan project.

Keywords: *Europe, cosmopolitan project, supranationalism, globalization, European Union, democracy, identity, cosmopolitan Europe.*

Європейський простір здавна відзначався активністю в поширенні ідей та практичному просуванні процесів глобалізації. Період великих географічних відкриттів, що надав перспективи та можливості для ведення торгівлі між різними країнами, може вважатися стартом економічної інтеграції європейської спільноти, а Нідерландська Ост-Індська компанія, наприклад, – праобразом сучасних ТНК. У подальшому, не враховуючи періодів двох світових та «холодної» воєн, Європа досить впевнено та послідовно крокує в напрямку глобалізації, все більш економічно, політично та культурно інтегруючи своє суспільство. Творення нового європейського простору стало об'єктом багатьох наукових розвідок та досліджень особливо в останні роки.

Дослідниця О. Андреева зазначає: «Поява Європейського Союзу як нової форми державності внесла дуже серйозні проблеми до ідентичності «європейської людини»» [1, с. 92]. На її думку, ця поява сприяла руйнуванню традиційної «національної ідентичності», не запропонувавши, проте, загальноновизнаної «європейської ідентичності» [1].

Майбутнє Європи сьогодні для багатьох науковців та політиків виглядає туманним та невиразним. Виникають абсолютно протилежні концепції «кінця Європи» (О. Шпенглер), або, навпаки, в якості альтернативи ідеї колишньої «національної Європи» активно розвивається концепція «космополітичної Європи» (У. Бек) або «Європи як проекту космополітичної демократії» (Д. Арчібугі).

Питання космополітизму отримали певне висвітлення в науковій літературі. Аналізом деяких аспектів цієї проблеми займалися ще радянські дослідники. Щоправда, їх роботи відрізнялися значною заідеологізованістю та всебічною критикою так званого «безрідного космополітизму». Ґрунтовний аналіз даної проблематики розробили сучасні західні дослідники У. Бек, Д. Хелд, Д. Арчібугі, Р. Робертсон, Дж. Деланті, Ю. Крістева. Створення у 90-х роках ХХ століття Європейської соціологічної асоціації стало свідченням того, що європейські соціологи сьогодні всерйоз займаються конструюванням майбутніх концепцій облаштування європейського простору, серед них: Дж. Александр, А. Гідденс, З. Бауман, М. Кастельс [3]. Вчений У. Бек, зокрема, висуває та обґрунтовує

концепцію «космополітичної Європи» [5]. Англійський дослідник Дж. Деланті протиставляє концепцію «космополітичної Європи» концепції «національної Європи» [7]. Італійський дослідник Д. Арчібугі, аналізуючи європейську соціальну дійсність, визначає сучасний ЄС як «лабораторію космополітичної демократії» [4]. Згадки про космополітичний характер нинішньої Європи в сучасному українському дискурсі можна знайти у роботах таких авторів, як М. Кузьменко [2], С. Багрянний, В. Балан, О. Нельга.

Теоретичні розвідки західних дослідників у цьому аспекті змушують замислитись над тим, що на даному етапі розвитку перед європейською спільнотою гостро стоять питання визначення власного громадянства, ідентичності, розмежування національних культур. Сучасний ЄС дедалі чіткіше набуває полікультурного характеру, являючи собою симбіоз традицій, вірувань, світоглядів, форм життєвого досвіду, що перетинаються та співіснують у його межах.

Розпочавши свою інтеграцію економічно, поступово ЄС став чимось більшим, ніж просто фінансово-економічним союзом 27 європейських держав. Ця потужна наддержавна структура володіє нині всіма необхідними атрибутами суверенної держави минулого, проте ними не обмежується. Поверх кордонів національних держав-учасниць, Союз проклав свої власні кордони, визначивши таким чином межі свого політичного утворення – Шенгенську зону. ЄС має власну столицю; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; конституцію; символіку: прапор, герб, гімн; спільну мову для спілкування – англійську (хоча у ЄС діє 25 офіційних мов) тощо. Більш того, дане утворення активно розробляє та провадить у життя свою економічну, правову, освітню, міжнаціональну та іншу політику.

Нині керманічі ЄС, пропагуючи девіз «єдність у розмаїтті», прагнуть об'єднати дане полікультурне та мультинаціональне утворення єдиною європейською ідентичністю та світоглядом. Такі настанови закладаються, насамперед, як пріоритетні цілі освітньої діяльності Союзу. Крім того, Маастрихтською угодою 1991 року було запропоновано статус *європейського громадянина* та сформульовано для нього мережу економічних і політичних прав. Це включає в себе право на вільне пересування та оселення в межах Європейського Союзу, право всім громадянам ЄС брати участь у виборах до Європарламенту тощо.

Офіційне впровадження єдиного громадянства в межах ЄС є значним кроком у напрямку переходу від національного до світового (космополітичного) громадянства. Дж. Кохен з цього приводу зауважує: «Запровадження легального статусу громадянства ЄС робить досягнення світового громадянства потенційно можливим» [6, с. 251]. Саме в межах даного дискурсу виникає ідея західних дослідників У. Бека, Д. Арчібугі та інших про те, що ЄС, таким чином, стає політичним проектом (лабораторією) втілення нової космополітичної парадигми постнаціонального світоустрою [5], [4]. Про зміну державоцентричної (націоцентричної) парадигми на космополітичну пише, зокрема, Р. Піерік [8]. Водночас М. Кузьменко зазначає: «Соціальний вимір Європеїзації як відтворення на наднаціональному рівні моделі, що була властива національному суспільству, веде до значних суперечностей» [2].

Переосмислення політичних процесів у сучасній Європі в рамках постнаціонального дискурсу є свідченням того, що вона нині демонструє нові форми соціокультурної єдності (наприклад, ЄС), що потребують нових засобів їх концептуалізації. З цих позицій, дослідження та аналіз процесів еволюції ідеї Європи як «космополітичного проекту» постає надзвичайно важливою теоретичною проблемою, розкриття якої і виступає *метою даної статті*.

Історично ідея Європи змінювалася у великій кількості дискурсів, наголошує М. Кузьменко [2]. З часів античності вона була оформлена у постійних дискусіях щодо її виключення чи включення до позаєвропейського світу. В дійсності існує множина значень ідеї Європи і кожен національний (наднаціональний) європейський проект демонструє власне її сприйняття.

Нинішня Європа, на думку У. Бека, – це «комплексний, диференційований та гнучкий політичний проект» [5]. Він не може бути точно визначений та описаний на даний момент часу. Європа не може асоціюватися лише з такою інституцією, як Європейський Союз. Адже у процесі євроінтеграції було побудовано досить розгалужену мережу європейських структур та організацій, що не обмежуються ЄС. З націоналістичної точки зору, Європи як такої ще не існує і не може існувати. Водночас, реальне існування та ефективне функціонування такого мультинаціонального утворення є прикладом того, що космополітизм здатний ефективно реалізовуватися у світовій практиці.

Ідеї космополітизму набувають особливого поширення в наш час у зв'язку з багатьма викликами сучасної доби, на які важко знайти відповіді в межах вже існуючих парадигм суспільного розвитку. Світ з кожним роком стає дедалі тіснішим та взаємозалежнішим. Поступово стираються кордони між державами, переосмислюються поняття «громадянства» та «держави». Зв'язки громадян з національними державами стають слабшими, відмінності складають стандартну картину життя. Люди стали більш мобільними, менш чутливими до націоналістичних стереотипів, толерантнішими; вони мислять широко, глобально та не бажають обмежувати себе жодними рамками: ані територіальними, ані мовними чи релігійними. Люди, будучи мешканцями одного місця, бажають водночас належати до універсального світу, бути його громадянами. Це стає особливо характерним для європейців, що постійно подорожують з метою навчання, роботи, обміну досвідом тощо.

Деякі дослідники (У. Бек, Дж. Деланті, Д. Арчібугі та ін.) пишуть про те, що процес формування надцивілізаційної спільноти, універсальної або точніше універсалізуючої цивілізації вже розпочався. Вона інтегрує, мобілізує та водночас уніфікує суспільства, що належать до різних цивілізацій. Так, яскравим прикладом цього слугує мусульманська Туреччина, що, прагнучи вступити до ЄС, поступово позбувається багатьох суто мусульманських ознак, відокремлює релігію від політики та суспільного життя своїх громадян. Сьогодні Туреччина набуває рис пересічної європейської країни.

Водночас, у зв'язку із проблемами співіснування різних національних культур на теренах сьогоденного Євросоюзу, постає потреба у відновленні балансу між єдністю та розмаїттям наявних у межах даного утворення культур. Принципи свободи, рівності та толерантності, проголошені у Загальній декларації прав людини 1948 року ідеологами ліберальної демократії (яка, на думку багатьох дослідників, досі є провідною ідеологією європейських країн), що діяли в межах післявоєнних націй-держав, у новому полікультурному європейському просторі більше не здатні забезпечувати цілісність та стабільність спільноти. Про це свідчать постійні міжконфесійні, міжнаціональні протиріччя у європейських країнах, «карикатурні скандали», акції протесту, пов'язані з імміграційною політикою ЄС, гострі дискусії щодо прийняття / неприйняття мусульманської Туреччини до членів ЄС тощо.

Таким чином, є підстави вважати, що європейське суспільство нині потребує абсолютно нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалась до соціально-політичних реалій, яка б у суспільстві без кордонів могла зберегти та забезпечити співіснування значного розмаїття культурних типів. Дослідник У. Бек наполягає на тому, що «після комунізму та неолібералізму постала потреба у новій великій ідеї – і цією ідеєю може стати космополітизм» [5].

Ідеї такого формату підтримують та розробляють дуже багато західних дослідників. Так, наприклад, італійський дослідник Д. Арчібугі обґрунтовує нову альтернативну модель влаштування європейського, а відтак і світового простору – космополітичну демократію [4]. Ця модель базується на визнанні виняткового значення націй-держав, проте із наголосом на тому, що для вдалого співіснування в межах наддержавного утворення, національний суверенітет має бути дещо обмежений. Мова йде про створення нових космополітичних інституцій, що співіснуватимуть з системою держав, але за своїми повноваженнями будуть долати межі національних суверенітетів країн у визначеному

переліку питань та сфер активності. Термін «демократія» в даному випадку пов'язується не лише зі створенням нових демократичних інституцій та поглибленням демократичних процесів у націях-державах, а й у можливості поглиблення громадянської участі в прийнятті політичних рішень та перерозподілу влади на регіональному та глобальному рівнях. Мова також йде про встановлення демократичних відносин як на державному, так і на міждержавному та наддержавному рівнях.

З цих позицій символічне конструювання Європи як єдиної спільноти є критично важливим та необхідним кроком у напрямку становлення європейської демократії. В даному контексті, на думку Д. Хелда, поняття «громадянства» відіграє ключову роль, оскільки не лише передбачає «користування громадянськими, політичними, соціальними та культурними правами, а й висуває вимоги з подолання бар'єрів для рівного членства у політичній спільноті» [4, с. 56]. Громадянству пропонується роль посередництва між різноманітними культурами, стилями життя, традиціями задля формування дійсно рівного та демократичного суспільства, заснованого на взаєморозумінні, прийнятті та готовності до діалогу.

Космополітичну перспективу самовизначення європейської спільноти серед інших обґрунтовує також український дослідник М. Кузьменко, здійснюючи аналіз різноманітних рівнів існування європейської ідентичності. Що стосується заміни національної європейської ідентичності наднаціональною, то з цього приводу М. Кузьменко зазначає: «Європейська колективна ідентичність не заміняє національні ідентичності, а різнобічно взаємодіє з ними, охоплює їх» [2]. Тобто в межах новоствореного європейського демосу національна та наднаціональна (космополітична) європейська ідентичність будуть співіснувати. Автор вводить в обіг поняття «плюралізованої космополітичної європейської ідентичності», що базується на критичній нормативній рефлексії спільного досвіду європейської історії [2].

Таким чином, однією з політичних відповідей на виклики глобалізації може стати «космополітична спільнота», гадає У. Бек [5]. Його концепція «космополітичної Європи» заснована на індиферентності держави до ознаки національності та гарантуванні співіснування національних ідентичностей відповідно до закріпленого в міжнародному праві принципу толерантності. Більш того, саме в рамках космополітичної парадигми визнання відмінностей стає максимом соціального життя та практики, як усередині певної спільноти, так і відносно інших країн чи національностей, адже вона приймає відмінності, наділяючи їх позитивним сенсом. Космополітизм, на думку У. Бека, виключає ієрархію відмінностей та всезагальну рівність, він сприймає інших як відмінних, але одночасно рівних [5]. «Інший» у даному випадку не сприймається із загрозою чи застереженням – він сприймається із цікавістю та інтересом.

Космополітизм, таким чином, приймає виклики сучасного світу, а не, зазираючи назад у минуле, розмірковує над тим, як будуть співіснувати національні меншини в межах однієї з європейських держав. Він визначає, що перед обличчям глобальної інтеграції (небезпеки, загрози) та цивілізації всі рівні, проте всі різні. Тож, космополітизм закликає до принципово нового розуміння понять «інтеграція» та «ідентичність», що здатні будуть пояснити співіснування людей без кордонів чи поза ними.

Космополітична Європа, виходячи з цього, є Європою прийняття та визнання відмінностей. Проте тут не заперечується вагома роль націоналістичного складника. Космополітична Європа є, насамперед, Європою націй. У даному випадку не можна протиставляти космополітизм націоналізмові, оскільки вони не є антитезами, як прийнято вважати, вони не виступають протилежними та автономними політичними принципами, оскільки космополітичні зміни стосуються минулого, теперішнього та майбутнього різних національних спільнот.

Звичайно, космополітичний проект Європи не є абсолютно чітким та виразним, він не позбавлений деяких рис утопізму, позначений протиріччями, амбівалентністю та парадоксальністю. Проте деякі його ідеї мають право на існування та ефективніше

відповідають на виклики сучасності. Основними тут постають ідеї про визнання відмінностей, ідея нової інтеграції, що здійснюватиметься тепер у двох напрямках: зовнішньому та внутрішньому, ідея про те, що демократія має розвиватись не лише в межах окремих держав, а й на міждержавному та наддержавному рівнях. Саме тому ідеологи позиціонують космополітизм як реальну утопію, що в недалекому майбутньому, поширюючи свої принципи, здатна стати новою парадигмою розвитку міжнародних відносин.

Таким чином, варто наголосити на тому, що європейський досвід є цікавим та багато в чому унікальним. Переосмислення понять «держава», «громадянство», «національна ідентичність» диктується скоріше практикою, аніж теорією. Нові концепції та підходи часто носять наздоганяльний характер або адаптуються під нові європейські реалії. Однією з таких є концепція Європи як «космополітичного проекту», що обґрунтовує альтернативний варіант процесу творення спільноєвропейського соціокультурного простору. Попри нівелювання культурної специфіки націй-держав, що стали членами ЄС, процеси глобалізації та відповідно європейської інтеграції є неминучими. Подолання державних кордонів та національного суверенітету наднаціональними регіональними структурами (наприклад ЄС) є прогресуючою реальністю, яку можна або ще деякий час намагатися заперечувати, або ж шукати шляхи ефективної адаптації до реалій. Так, наприклад, дослідник Дж. Деланті під ідеєю «космополітичної Європи» розуміє не стільки протилежність ідеї «національної Європи», скільки тотожність ідеї «глобалізованої Європи», яка, будучи очоленою інтернаціоналістичним ЄС, відіграє сьогодні чи не найважливішу роль у світі [7]. Виходячи з таких позицій, європейська ідентичність може вважатись космополітичною, як такою, що базується на культурній логіці та усвідомленні самотрансформації на противагу концепції «супранациональної ідентичності», що протистоїть окремим національним ідентичностям держав-членів ЄС.

З огляду на це, конструювання нового (придатного до умов сьогодення) типу ідентичності у Європі, а саме – «космополітичної європейської ідентичності» як форми постнаціонального саморозуміння, що виражається як у межах, так і з-поміж окремих національних ідентичностей, сьогодні постає актуальним завданням для керівництва ЄС. Європейська інтеграція для досягнення своєї ефективності та дієвості має враховувати культурну динаміку та зміни структури європейських країн. Саме тому ідея «космополітичної Європи», що передбачає практичну реалізацію принципу «єдності в розмаїтті», набуває сьогодні посиленої актуальності.

1. Андреева О. Кризові тенденції національної ідентичності в Європі та їх вплив на національну ідентичність сучасної України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Випуск 11. – Київ-Миколаїв, 2007. – с. 81-96. 2. Кузьменко М. О. Самовизначення європейської спільноти (в парадигмі соціального конструктивізму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М. О. Кузьменко. – К., 2008. – 20 с. 3. Култыгин В. П. Тенденции в европейской социологической теории начала XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://management.edu.ru/images/pubs/2005/07/19/0000216515/004Kultygin.pdf>. 4. Archibugi D., Held D. Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order, 1995. – 200 p. 5. Beck U., Grande E. Cosmopolitan Europe, 2007, Polity Press – Cambridge, UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=gInki7kN2YIC&pg=PA258&lpg=PA258&dq=cosmopolitan+europe&source=bl&ots=4sy7en7oKc&sig=HiQIbQlrep4bV0_5FUoEb4-Ayzo&hl=ru&ei=200_SoStEo_CmQOi1r0j&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4#v=onepage&q=&f=false. 6. Cohen J. Changing Paradigms of Citizenship and the Exclusiveness of the Demos // International Sociology, 1999. – № 14 (3). – p. 245-268. 7. Delanty G. The Idea of Cosmopolitan Europe: On the Cultural Significance of Europeanization // Conference materials

'Europe between Memory and Change: Towards the Construction of a European Society', University of Rome, 'La Sapienza', 2004. **8.** Pierik R., Werner W. Cosmopolitanism, Global Justice, and International Law. – Cambridge Press, 2006 [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.journals.cambridge.org.